

KAMILA WÓJCIK

**ZABYTKOWE DRZWI W DOBREJ K. NOWOGARDU
(Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie)**

Dobra k. Nowogardu – to niewielkie, ciche miasteczko położone w środkowej części województwa zachodniopomorskiego, oddalone ok. 70 km na północny – wschód od Szczecina, siedziba gminy wiejskiej, administracyjnie w obrębie powiatu łobeskiego. Lokowane na prawie lubeckim w pocz. XIV w. u podnóża zamku rycerskiego możnego rodu pomorskiego von Dewitzów, zachowało pierwotny średniowieczny układ przestrzenny. Obok malowniczych ruin zamku do znamienitych zabytków Dobrej należy gotycki kościół parafialny p.w. św. Klary (z 1 poł. XV w, rozbud. XV – XVI w.), z zachowanym cennym późnorenesansowym wyposażeniem wnętrza. Nieopodal kościoła, przy ul. Kościuszki 4 znajduje się najstarszy ryglowy dom z 1695 r., wąskofrontowy z przejazdem bramnym, obecnie mieści zajazd z restauracją.

W obrębie historycznego centrum dominuje zabudowa mieszkalna pochodząca z 1 poł. XIX w. Tworzą ją w większości dwukondygnacyjne domy mieszczkańskie, murowane lub zbudowane w konstrukcji szkieletowej drewnianej (z ceglany wypełnieniem pól międzyryglowych), nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi. Są one ustawione kalenicowo w zwartych pierzejach zabudowy dawnych głównych arterii komunikacyjnych osady, obecnie ulic: Westerplatte (prowadzącej do Zamku), Armii Krajowej, Ofiar Katynia, Kościuszki, Zielonej. Elewacje o symetrycznych podziałach osiowych, w większości przemurowane i otynkowane (po współczesnych rewaloryzacjach elewacji odsłonięto szkielet konstrukcyjny w domu przy ul. Westerplatte 19 i 25). Niektóre ze skromnym detalem architektonicznym, ograniczonym do tynkarskich opasek okiennych i drzwiowych oraz prostych gzymsów.

W domach tych zachowały się oryginalne frontowe stolarki drzwiowe, a wśród nich szczególną uwagę zwraca unikatowy zespół ośmiorga drzwi biedermeierowskich, datowanych na 1 – 2 ćw. XIX w. Pośród licznie spotykanych w miasteczkach województwa zachodniopomorskiego stolarek historyzujących o eklektycznych, powtarzalnych w doborze i układach ornamentach, typologicznie i stylowo jednorodny zespół doberski – ze względu na czas powstania i walory artystyczne – warty jest szczegółowego omówienia¹.

Tworzą go dwuskrzydłowe drzwi frontowe, konstrukcyjnie należące do typu drzwi deskowych (w odmianie deskowo – szpungowej), zdwojone, z nałożoną na stronę przednią ramą płycinową². Każde skrzydło formują dwie lub trzy złączone deski, o zróżnicowanych

¹ Niniejszy referat jest poszerzeniem charakterystyki zespołu, przedstawionej w ramach ubiegłorocznego programu Europejskich Dni Dziedzictwa, na sesji popularnonaukowej: Detal architektoniczny – widoczny ale czy znany?, Szczecin 2005.

² J. Tajchman, Drewniane drzwi zabytkowe na terenie polski (systematyka i problematyka konserwatorska), w: „Ochrona zabytków”, R. XLIV, 1991, nr 4, s.269 – 277.

szerokościach, usztywnione dwiema szpungami, bez listew czołowych. Uśredniona wysokość drzwi mieści się w granicach: 230 – 250 cm (plus ok. 50 cm nadświetla), a szerokość skrzydła 70 – 80 cm. Otwierane do wewnątrz, masywne, tępe skrzydła osadzone są w odrzwiach ościeżnicowych, pierwotnie za pośrednictwem zawiasów pasowych. Obecnie niektóre z drzwi zostały wtórnie przełożone na nowe ościeżnice lub krosna z zawiasami czopowymi lub krzyżowymi zawiasami z hakiem, dodatkowo przytwierdzonymi śrubami.

Prostokątne, stałe nadświetla mają przeszklenia dzielone pionowymi szczelinami na kilka pól. Ślēmiona są w kształcie nieznacznie, profilowanego uskokiem gzymsu, a nałożone na górne ramiaki odcinki listew optycznie rozbudowują ich linię. Jedynie ślēmię drzwi domu przy ul. Westerplatte 25 jest bardziej wydatne, trójelementowe, z czytelnym pod warstwami malatur środkowym profilem simy. Listwa przymykowa ma formę półkolumnienki z gładkim trzonem i toczoną główką toskańską (w jednym przypadku – przy ul. Ofiar Katynia 6 - podobnie kształtowany pilaster).

Kompozycyjna aranżacja i opracowanie techniczne dekoracji awersów decyduje o niepowtarzalnym, uroklivym charakterze i wysokiej estetycznej jakości drzwi. Poszczególne płyciny zdobione są reliefową ornamentacją roślinną i geometryczną, łączącą w sobie motywy późnoklasycystyczne - w odmianie mieszczańskiego stylu biedermeier - z lokalnymi wzorami. Inwencja miejscowych rzemieślników przyczyniła się do powstania zamkniętej stylowo, lokalnej odmiany stolarek drzwiowych, charakteryzujących się typową dla biedermeieru prostotą, oszczędną w wyrazie dekoracją (pozbawioną pompatycznej reprezentacyjności), zachowaniem równowagi proporcji, doskonałym rzemiosłem. Układy dekoracyjne rozłożone są symetrycznie na trzech płycinach każdego skrzydła. W drzwiach domów przy ul. Kościuszki 3, Westerplatte 18 i Ofiar Katynia 6 zróżnicowana szerokość skrzydeł zaznaczona jest także asymetryczną kompozycją awersów, z zachowaniem równoległego układu dekoracji w proporcjonalnie zawężonych polach płycin. Nie zastosowano profilowanych listew obramiających, a krawędzie ramy przy płycinach zostały ostrugane z nieznacznym uskokowym akcentem.

Na wyodrębnionych z tła płycin wypukłych prostokątnych płaszczyznach umieszczona jest delikatna reliefowa ornamentacja o powtarzalnych motywach i układach w kolejnych drzwiach. Jednakże, mimo ograniczonego zasobu motywów zdobniczych, każde drzwi są inne, na co wskazują zauważalne (choć nieznaczne) różnice w rysunku reliefów i zestawie ornamentalnych szczegółów. Staranne i indywidualne potraktowanie poszczególnych stolarek przez rzemieślnika potwierdza wysoki poziom warsztatowy.

Górne pola płycin zawierają motyw półkolistej tarczy słonecznej o promienistych żłobieniach układających się w kształt otwartego wachlarza. W górne naroża wpisane są podobnie opracowane ćwierćkoliste formy lub promieniste żłobienia, odchodzące z otwartej u dołu, konturowej formy liścia (płatka kwiatu?). Forma wachlarza, powtarzalna w Dobrej pięciokrotnie, jest charakterystycznym elementem zdobniczym dla biedermeieru północnoniemieckiego, zapożyczonym z klasycystycznego, angielskiego wzornictwa meblarskiego³.

W drzwiach przy ul. Westerplatte 19 - w omawianym zespole wyróżniających się dekoracyjnością formy - górne płyciny zdobią snycerskie aplikacje: girlandy laurowe, podwieszane na dwóch kwiatnych rozetkach. Podobny motyw zdołał też drzwi przy ul. Armii Krajowej 4, gdzie widoczny jest ślad po nakładanej formie.

Środkowe płyciny drzwi doberskich zawierają – żłobione w płaszczyźnie płycin - konturowe stylizowane rozety o sercowatym kształcie płatków, urozmaicone punktowymi wgłębieniami. Płatki są przedzielone pojedynczym żłobieniem - gałązką lub kilkoma koncentrycznymi żłobieniami. Kolejny dla biedermeieru motyw – wzorów kwiatowych, przybrał subtelną nutę sentymentalnej, ludowej nastrojowości.

W drzwiach domów przy ul. Westerplatte 19 i 25 rozety otrzymały formę naturalistyczną o plastyce podkreślonej reliefem wypukłym. W pierwszym wymienionym obiekcie niemal trójwymiarowa rozeta ma kształt liściastego, „mięsistego” czwórliścia, z wyżłobionymi półkolistymi, zwielokrotnionymi obrzeżeniami. W drugim obiekcie - wykonana

³ J. Woch, Biedermeier, Przewodnik dla kolekcjonerów, Warszawa 2006, s. 133 i s.134.

w reliefie płaskim - ma lancetowate liście (ułożone naprzemiennie: dłuższy – krótszy), z zaznaczonym unerwieniem roślinnym. Środki rozet akcentują dwuramienne lub okrągłe gałeczki metalowe do przywierania skrzydeł otwartych. Naroża nie są akcentowane ornamentem.

Dolne płyciny – nieznacznie wysunięte przed lico ram – ukształtowane są w formie cokołów – imitacji ceglanego muru, od góry zamknięte listewką gzymsową - okapnikiem. Ten motyw architektoniczny, występujący w drzwiach przy ul. Westerplatte 19, 25, Kościuszki 3 podkreśla „tektonikę” drzwi i statykę kompozycji, zapewnia stabilność konstrukcyjną, wzmacnia także wrażenie bezpieczeństwa domowego. W drzwiach przy ul. Armii Krajowej 4 wysunięta ku przodowi płycina - cokół zdobiona jest ornamentem gwiazdkowym, wypełniającym płaszczyznę w równoległych rzędach.

Oprócz motywu ceglanego cokołu – dolne płyciny mają też inne, geometryczne rozwiązania plastyczne: np. w drzwiach przy ul. Westerplatte 18 wysuniętą płycinę zdobi reliefowa romboidalna kratka, ujęta listewkową ramą, a w drzwiach przy ul. Armii Krajowej 55 i Ofiar Katynia 6 – w dolną płycinę wpisana jest forma rombu. Awers tych ostatnich drzwi prezentuje w całości dekorację o bardziej geometrycznym charakterze: z płyciną środkową zawierającą uproszczoną krzyżową rozetkę (relief wgłębny) ujętą w owal o migdałowym wykroju.

Poza dekoracją płycin, urozmaiceniem formy awersów są też kształty szyldzików, dla symetrii umieszczonych podwójnie, o empirowych i fantazyjnie ciętych wykrojach. Dolne końcówki kształtowane są jako miniaturowe cokoliki, górne jako stylizowane wazy. Innym wzorem są też trójlistne końcówki ażurowe, szyldziki mają też łódkowate kształty. Dzięki solidności wykonania licznie zachowały się oryginalne, nakładane zamki puszkowe o charakterystycznych rączkach klamek, załamanych pod kątem prostym i okrągłych spłaszczonych końcówkach uchwytowych (gładkich lub z delikatnym perełkowaniem). Pierwotna kolorystyka przedniej strony drzwi to najprawdopodobniej barwa brązowa (siena palona).

Proste, szczeblinowe podziały nadświetli zaskakują przy starannej oprawie awersów. Ich prosta budowa sugeruje wtórne użycie, być może zastępują bardziej złożone formy dekoracyjne, jakiej przykład mamy w drzwiach domu przy ul. Westerplatte 19. Szcebliny przybrały tutaj fantazyjną formę czterech symetrycznie odwróconych wolut – strzał ze „skrzydlatym” odgałęzieniem. Na zdjęciu z 1987r. widoczny jest istniejący jeszcze wówczas nieznaczny pulpitowy daszek, osłaniający drzwi od deszczu, ujęty na wysokości nadświetla drewnianymi wspornikami wolutowymi o karbowanych krawędziach. Na znanych tylko z rysunkowej ilustracji z l.30-tych XX w. drzwiach nieistniejącego młyna wodnego w Dobrej dwupodziałowe nadświetle zdobią szcebliny ułożone w półkoliste promieniste tarcze słoneczne. Oś środkową dodatkowo akcentuje obudowowana latarenka. Jest to przykład najbardziej dekoracyjnej oprawy wejścia, podkreślającej zamożność domostwa. Płyciny zdobione były reliefami waz i rozet oraz formami rombów na środkowej ramie.

Jedyny zachowany przykład drzwi o 2-płycinowej ramie awersu zainstalowany jest wewnątrz domu, przy wejściu do piwnicy (ul. Westerplatte 7). Drzwi o odcinkowym zamknięciu dopasowanym do nadproża, zdobione są motywem rombu (także na środkowej ramie) i „ceglanym” wzorem na płycinie dolnej. Przy tak reprezentacyjnej formie zaskakujące jest miejsce umieszczenia.

Oryginalne listwy cokołowe awersów nie ujmowały całej szerokości skrzydeł, ale ukształtowane były jako stolarskie podstawy – bazy płycin cokołowych. Niestety, w wyniku uszkodzeń i późniejszych niedokładnych uzupełnień ta część pierwotnego schematu kompozycyjnego awersów w większości obiektów nie jest czytelna. Wstawione zastępcze proste listwy zakłamują oryginalną formę stylową.

Stan zachowania drzwi biedermeierowskich w Dobrej można optymistycznie ocenić jako dobry. Drzwi tworzą odrębną, wyróżniającą się od reszty zabytkowych stolarek miasteczka stylistyczną grupę, są sprawne i wciąż użytkowane, w większości zachowały oryginalne okucia. Jednakże brak stałej, bieżącej konserwacji i regularnych stolarskich przeglądów przyczynia się do postępującego procesu niszczenia. Widoczne są mechaniczne ubytki drewna (powstałe przy montażach i demontażach kolejnych zamków), wzdłużne

pęknięcia płycin. Wyraźne prześwity na styku skrzydeł nie zapewniają pełnej szczelności, a okresowe zwieszanie skrzydeł utrudnia mieszkańcom dostęp do wnętrza domów. W niektórych obiektach malatura jest spękana, łuszcząc się i odpajając, odsłania duże powierzchnie litego drewna, nie zabezpieczone przed wpływami atmosferycznymi. Najbardziej uszkodzone są dolne partie awersów z uciętymi trzonami listew przymyku i fragmentami płycin założonymi deskami.

Jako klarowny wzór dobrze zachowanej całościowej formy kompozycyjnej, z bazami płycin dolnych mogą służyć drzwi przy ul. Westerplatte 18. Natomiast w wymienianych jako reprezentacyjne dla zespołu drzwiach przy ul. Westerplatte 19, poddanych zabiegom konserwatorskim w l. 90 – tych XX w. (w czasie renowacji elewacji) nie odtworzono w pełni ich historycznej formy (proste deski o szerokości skrzydła zastępują podstawy płycin dolnych, brakuje bazy listwy przymykowej, gzymsik okapnikowy zamiast idealnej kopii oryginału jest zwykłą wąską listewką).

Układ staromiejski w Dobrej k. Nowogardu oraz domy przy ulicach: Kościuszki 3 i 4 oraz Westerplatte 25 są wpisane do rejestru zabytków architektury województwa zachodniopomorskiego, co gwarantuje ochronę prawną także historycznych stolarek budowlanych. Dla wszystkich omówionych obiektów została też sporządzona dokumentacja opisowa w postaci Kart Detalu (archiwum BDZ w Szczecinie). Wskazane jest również wykonanie szczegółowej inwentaryzacji rysunkowo – pomiarowej z kopią oryginalnych detali i okuć w skali 1 : 1. Wartość artystyczna tych cennych dla regionu dzieł sztuki użytkowej, podkreślana jest także w lokalnych wydawnictwach: przewodnikach i folderach turystycznych⁴.

Oprócz scharakteryzowanych powyżej drzwi, w Dobrej Nowogardzkiej zachowały się jeszcze dwa nietypowe przykłady zdwojonych drzwi deskowych. Są to: przy ul. Westerplatte 15 jednoskrzydłowe drzwi główne z 2 – płycinowym awersem o drobnożłobkowanych polach płycin i przy ul. Armii Krajowej 3 - dwuskrzydłowe drzwi bramne o nieproporcjonalnie szerokim skrzydle prawym, powstałym przez dodanie szerokiej deski, aby wypełnić poszerzony wtórnie otwór wejściowy. Awers zachowuje jednak symetrię w rozkładzie opierzenia, które tworzy rama z deszczólkami ułożonymi w „jodełkę”(u dołu symetrycznie odwrócona).

Pozostałe zabytkowe stolarki drzwiowe w miasteczku to właściwe konstrukcje ramowo – płycinowe, datowane na ostatnią ćwierć XIX w. i początek XX w. o typowych podziałach i eklektycznym zdobieniu według seryjnych, katalogowych wzorów. Bardziej uniwersalne dekoracje awersów, pozbawione są kameralnego charakteru indywidualnego warsztatowego rękodziela. Płyciny awersów (najczęstszy układ to 3 płyciny na skrzydle), ujęte są wielokrotnie uskokowo profilowanymi listwami i wypełnione rautem lub prostokątną plakietą, rzadziej z centralnie nałożoną wytłaczaną cynkową aplikacją (okrągła rozeta, główka lwa). Środkowa rama lub pseudopłycina często zdobiona jest fryzem diamentowym lub wydłużonym rautem. Na górne ramiaki, jako zwieńczenie płycin, nakładane są stolarskie trójkątne naczółki (o powtarzalnym w kolejnych drzwiach wzorze).

Spośród ciekawszych obiektów można wymienić drzwi przy ul. Armii Krajowej 44, niestety znacznie zniszczone, przeznaczone do wymiany. Środkowe przeszklone pola miały pierwotnie formę otwieranych skrzydeł, od zewnątrz zabezpieczonych neorenesansowym okratowaniem. Ościeża wejścia ujęte są dekoracyjną tynkarską oprawą portalową. Drzwi główne domu przy ul. Ofiar Katynia 20 - poza fryzem z rautów pozbawione w zasadzie dekoracji - odznaczają się finezyjną formą szyldów z esową klamką, zdobioną motywem gwiazdek. Drzwi z lat 20 – tych XX w. (ul. Armii Krajowej 8, 20, 48, 56) wyróżniają się z kolei przeszkleniami nadświetli i górnych pól, dzielonych ciekawą kombinacją szczeblin profilowanych, wygiętych odcinkowo i prostych.

⁴ Z. Miler, Dobra i okolice. Przewodnik, Szczecin 1998, s. 57.